IJTIMOIY TARMOQLARDA MULOQOT MADANIYATI VA NUTQ ODOBI MUAMMOLARI

Shuxratullayeva Ruxshona Farrux qizi
rshuxratullayeva@gmail.com
+998973452603
Abdug‘aniyeva Hulkar Jahongir qizi
abduganiyevahulkar549@gmail.com
+998933940628
Abduxoliqova Nargiza Mahmudjon qizi
nargizaabduxoliqova78@gmail.com
+998931603807
*Ilmiy rahbar:**Mahkamov Doston Shokir o‘g‘li***
mahkamovbk@gmail.com
+998996051301

Annotatsiya. Mazkur tezis ijtimoiy tarmoqlarda muloqot madaniyati hamda nutq odobining buzilish shakllari va ularning lingvopragmatik omillarini tahlil qiladi. Tadqiqotda diskurs tahlili, pragmalingvistik kuzatuv va kontekstual talqin usullari qo‘llandi. Ilmiy yangilik sifatida platforma me’yorlari, anonimlik va tezkorlikning odob me’yorlariga ta’siri hamda netiketni o‘rgatishning didaktik modeli asosiy yo‘nalishlarda asoslandi.

Kalit so‘zlar: ijtimoiy tarmoqlar; muloqot madaniyati; nutq odobi; netiket; diskurs; pragmatika; anonimlik

Аннотация. Данный тезис анализирует проблемы культуры общения и речевого этикета в социальных сетях, а также их лингвопрагматические причины. В исследовании применены дискурс-анализ, прагмалингвистическое наблюдение и контекстуальная интерпретация. Научная новизна заключается в обосновании влияния анонимности, скорости коммуникации и платформенных норм на этикет и в предложении дидактической модели формирования сетевого этикета.

Ключевые слова: социальные сети; культура общения; речевой этикет; нетикет; дискурс; прагматика; анонимность

Abstract. This thesis examines communication culture and speech etiquette issues in social networks, focusing on their linguo-pragmatic causes. The study employs discourse analysis, pragmalinguistic observation, and contextual interpretation. The novelty lies in explaining how anonymity, interaction speed, and platform rules reshape etiquette norms, and in proposing a didactic model for teaching netiquette as an integral component of modern language education.

Keywords:social networks; communication culture; speech etiquette; netiquette; discourse; pragmatics; anonymity

Ijtimoiy tarmoqlar zamonaviy kommunikatsiya makonida faqat axborot almashinuvi vositasi bo‘lib qolmay, balki nutqiy xulq-atvor me’yorlari, baholash mezonlari va ijtimoiy rollar qayta shakllanadigan dinamik diskurs maydoniga aylandi. Shaxsning yozma va og‘zaki nutqi orasidagi chegaralar xiralashgani, yozishma ohangida so‘zlashuv elementlari kuchaygani, emotsiyni tez yetkazishga xizmat qiluvchi qisqartmalar, piktogrammalar, memlar va iqtibosli shablonlar ko‘paygani nutq odobining klassik ko‘rinishlarini sinovdan o‘tkazmoqda. Shunday sharoitda muloqot madaniyati masalasi tilshunoslik, pedagogika va media savodxonlik kesishgan nuqtada turib, yoshlar nutqiy ijtimoiylashuvi, ta’lim jarayonida yozma nutq me’yorlarini shakllantirish hamda umumiy ijtimoiy muomala sifatini oshirish uchun dolzarb ilmiy vazifaga aylanadi.

Nutq odobi an’anaviy lingvomadaniy tizimda salomlashish, murojaat shakllari, iltimos, uzr, minnatdorchilik, tabrik, bahs va e’tiroz bildirishning ma’qullangan qoliplari orqali namoyon bo‘ladi. Ijtimoiy tarmoqlarda esa bu qoliplar platforma arxitekturasi bilan o‘zaro ta’sirga kirishadi: izohlar zanjiri, repost, layk, tezkor javob, ommaviy kuzatuvchan auditoriya, algoritmik tavsiyalar va moderatsiya qoidalari nutqning maqsadi va strategiyasini o‘zgartiradi. Natijada muloqotning ko‘plab aktlari “ommaviy dialog” ko‘rinishiga o‘tadi, ya’ni xabar bir shaxsga qaratilgandek yozilsa-da, real adresat ko‘pincha keng auditoriya bo‘ladi. Bu holat pragmatik jihatdan “obro‘ uchun muloqot” strategiyalarini kuchaytirib, mulohazani aniqlashtirishdan ko‘ra baholash, masxara yoki keskin inkor orqali e’tibor qozonishga undashi mumkin [1]. Shuning uchun ijtimoiy tarmoqlarda nutq odobi muammolari individual tarbiya masalasi bilangina cheklanmay, kommunikativ vaziyatning texnologik va sotsiopsixologik parametrlariga ham bog‘liq holda tahlil qilinishi zarur.

Tadqiqotning metodologik tayanchi sifatida diskurs tahlili ijtimoiy tarmoq matnini alohida gaplar yig‘indisi emas, balki kontekst, ishtirokchilar roli, maqsad va vositalar birligida ko‘rishga imkon beradi. Pragmalingvistik yondashuv nutqiy aktlarning perlokutiv ta’siri, ya’ni yozilgan fikrning adresat va auditoriyada qanday javob uyg‘otishini tushuntiradi; kontekstual talqin esa bir xil birlik turli muhitda turlicha odobiy qiymat kasb etishini ko‘rsatadi. Masalan, “qisqa buyruq” shaklidagi gap (Qiling, yuboring, o‘qing) rasmiy xizmat yozishmalarida norma bo‘lishi mumkin, lekin izohlarda ko‘pincha buyruqbozlik va mensimaslik sifatida qabul qilinadi. Demak, netiket me’yorlari grammatika yoki imlo bilan bir qatorda vaziyatga moslik, muomala ohangi va hurmat kategoriyasiga ham tayangan ko‘p qatlamli tizimdir.

Ijtimoiy tarmoq muloqotida odobning buzilish shakllari bir necha tipik ko‘rinishda namoyon bo‘ladi. Birinchisi, agressiv baholash va shaxsga o‘tish; bu yerda fikrning mazmuni emas, muallifning shaxsi nishonga olinadi, natijada munozara ilmiy-rasional yo‘ldan chiqib, “yutish” maqsadiga xizmat qiladi. Bunday holatning lingvistik indikatorlari sifatida haqoratli leksika, kinoya va kesatiqning me’yoridan ortiq qo‘llanishi, buyruq ohangi, kamsituvchi taxalluslar, “sen”lashning bevosita hujum shaklida ishlatilishi ko‘rinadi. Ikkinchisi, ironik-masxarali diskursning normallashuvi: memlar va qisqa shablonlar orqali murakkab masalalar soddalashtirilib, dialogik eshitish o‘rniga auditoriya kulgisiga mo‘ljallangan javoblar ustunlashadi. Uchinchisi, beparvo yozuv madaniyati: tinish belgilariga e’tiborsizlik, ortiqcha qisqartmalar, transliteratsiya, fonetik yozuv, aralash til unsurlari; bularning barchasi o‘qish va tushunishni qiyinlashtirib, hurmat kategoriyasini pasaytiruvchi “mehnatni adresat zimmasiga yuklash” effekti paydo qiladi [2]. To‘rtinchisi, maxfiylik va shaxsiy chegaralarning buzilishi: ommaviy izohlarda shaxsiy ma’lumotlarni tilga olish, skrinshot orqali kontekstdan uzib tarqatish, shaxsni “fosh qilish” amaliyotlari muloqot etikasini zaiflashtiradi.

Ushbu muammolarning sabablarini uch guruh omillar bilan izohlash maqsadga muvofiq. Sotsiolingvistik omillar qatoriga auditoriyaning heterojenligi, ya’ni bir platformada turli yosh, kasb va madaniy tajribaga ega shaxslar to‘qnashishini kiritish mumkin; bu holat “umumiy fon me’yorlari”ni topishni qiyinlashtiradi. Psixolingvistik omillar orasida anonimlik va masofalilikning deindividuatsiya effektini kuchaytirishi alohida ahamiyatga ega: real hayotda yuzma-yuz muloqotda ishlaydigan o‘zini tuta bilish mexanizmlari onlayn muhitda sustlashadi, chunki tezkor javob yozish va omma qo‘llab-quvvatlashini kutish emotsional impulsni oshiradi [3]. Texnologik omillar esa platforma dizayni va algoritmlar bilan bog‘liq: “trend” va “eng ko‘p muhokama qilinayotgan” kontent ko‘pincha keskin bahsni rag‘batlantiradi, chunki bahs ko‘paygani sari ko‘rishlar ortadi; natijada muomala madaniyati iqtisodiy-texnik mexanizm soyasida qolib ketishi mumkin [4].

Shu bilan birga, ijtimoiy tarmoqlarni faqat salbiy hodisa sifatida baholash ilmiy neytrallikka zid. Aksincha, ular odobiy me’yorlarni qayta ishlab chiqish, yangi janrlarni shakllantirish va tilning moslashuvchanligini ko‘rsatish imkonini beradi. Masalan, hamdardlik bildirish, tezkor ma’lumot tarqatish, masofadan turib ilmiy hamkorlik qilish, ta’limiy kontent bilan muloqotga kirishish kabi kommunikativ vazifalar ijtimoiy tarmoqlarda samarali bajariladi. Muammo shundaki, bu imkoniyatlar etik cheklovlar va nutq mas’uliyati bilan muvozanatlanmasa, kommunikativ zo‘riqish, ishonchsizlik va konfliktlar ko‘payadi. Demak, tadqiqotning amaliy qiymati netiketni “taqiqlar to‘plami” sifatida emas, balki muloqot samaradorligini oshiruvchi kompetensiya sifatida o‘qitish va targ‘ib qilishda ko‘rinadi.

Pedagogik nuqtayi nazardan, 13.00.03 yo‘nalishi doirasida netiket va nutq odobi masalasini ona tili va adabiyot ta’limi, media savodxonlik hamda yozma nutqni rivojlantirish bilan integratsiyalash muhim. Bunda o‘quvchi yoki talaba muloqotning maqsadini aniqlash, adresatni hisobga olish, bahsda dalil va mulohazani ajratish, e’tirozni hurmat bilan ifodalash, iqtibos va havoladan mas’uliyatli foydalanish, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish kabi ko‘nikmalarni bosqichma-bosqich egallashi kerak. Didaktik model uch tarkibiy bo‘g‘inga tayansa samarali bo‘ladi: me’yoriy-lisoniy bo‘g‘in (imlo, punktuatsiya, uslubiy moslik), pragmatik-etik bo‘g‘in (hurmat, muomala strategiyalari, konfliktni yumshatish), media-texnologik bo‘g‘in (platforma qoidalari, moderatsiya, raqamli iz qoldirish mas’uliyati). Ayniqsa, “izoh yozish” janrini o‘qitishda talabaning fikrni qisqa, dalilli, betaraf leksika bilan bayon qilishi, shaxsga o‘tmasligi, savol berish va aniqlashtirish strategiyalaridan foydalanishi muhim natija beradi. Bunday yondashuv Brown va Levinson ta’riflagan “yuz” kategoriyasi, ya’ni suhbatdoshning qadr-qimmatini saqlash tamoyili bilan hamohang bo‘lib, onlayn bahslarni konstruktiv yo‘lga burishga xizmat qiladi [5].

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, ijtimoiy tarmoqlarda nutq odobi muammolari ko‘pincha “me’yor yo‘qligi”dan emas, balki bir vaqtning o‘zida bir necha me’yor tizimi to‘qnashuvidan kelib chiqadi: kundalik so‘zlashuv me’yorlari, rasmiy yozishma talablari, jurnalistik publitsistika uslubi va platforma submadaniyati bir matnda aralashib ketadi. Shuning uchun tavsiya etilayotgan yechimlar ham biryoqlama bo‘lmasligi lozim: faqat jazolash va cheklash emas, balki normani tushuntirish, ijobiy namunalarni ko‘paytirish, muloqot etikasi bo‘yicha mikrokompetensiyalarni baholash mezonlarini ishlab chiqish zarur. Xususan, ta’lim muassasalarida “raqamli nutq portfeli” amaliyoti joriy etilsa, talaba o‘z post va izohlarini tahlil qilib, uslubiy xatolar, odobiy risklar va auditoriya reaksiyasini refleksiya qilishi mumkin; bu esa mas’uliyatli yozish odatini mustahkamlaydi. Ijtimoiy tarmoqlarda muloqot madaniyati va nutq odobi muammolari tilning o‘zgarishi bilan birga, kommunikatsiyaning texnologik sharoitlari va psixologik omillari bilan uzviy bog‘liq murakkab hodisadir. Tadqiqot natijasida onlayn diskursda odob buzilishlari ko‘proq shaxsga o‘tish, masxaralash, beparvo yozuv va shaxsiy chegarani buzish ko‘rinishlarida namoyon bo‘lishi, buning asosiy sabablaridan biri anonimlik, tezkorlik va ommaviy auditoriya omili ekanligi umumlashtirildi. Taklif etilgan didaktik yondashuv netiketni lisoniy me’yor, pragmatik-etik tamoyil va media-texnologik savodxonlik birligida o‘rgatishni ko‘zda tutadi hamda ta’lim jarayonida konstruktiv onlayn muomala ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Волгоград: Перемена, 2002. 477 с.

2. Crystal D. Language and the Internet. Cambridge: Cambridge University Press, 2001. 272 p.
3. Suler J. The Psychology of Cyberspace. New York: Wiley, 2016. 312 p.
4. Boyd D. It's Complicated: The Social Lives of Networked Teens. New Haven: Yale University Press, 2014. 281 p.
5. Brown P., Levinson S. C. Politeness: Some Universals in Language Usage. Cambridge: Cambridge University Press, 1987. 345 p.
6. Mahmudov N. Nutq madaniyati va uslubiyat masalalari. Toshkent: Fan, 2007. 256 b.

